

Ігор ГАЛЯН

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ІНТЕГРАТИВНО-ОСОБИСТІСНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті обґрунтовується інтегративно-особистісний підхід до вивчення ціннісно-сміслової саморегуляції майбутніх педагогів. Зазначається, що інтегратором внутрішнього і зовнішнього в людині є її особистість. А інтеграційна роль в особистості та поведінці людини належить цінностям та прагненню до самоактуалізації. Описується інтегративний підхід, що реалізується через принцип раціогуманізму. Констатується, що поєднання на емпіричному етапі дослідження гуманістичних і раціональних методологічних настановлень, застосування різних методичних підходів до емпіричного вивчення ціннісно-сміслової саморегуляції майбутніх педагогів, сприятиме дослідженню ціннісно-сміслової сфери як системного особистісного утворення.

Ключові слова: *особистість, саморегуляція, самоактуалізація, інтегративно-особистісний підхід, раціогуманізм, метод дослідження, методологія.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта в Україні перебуває у пошуку шляхів модернізації свого змісту, методів та форми. Проте її реалізація значною мірою залежить від готовності вчителя реалізувати ті позитивні прагнення. Йдеться насамперед про психологічну та компетентісну готовність майбутнього педагога до реалізації нового бачення освітніх змін, що входять до загального контексту їхнього особистісного становлення. Одним із можливих і перспективних шляхів підвищення ефективності розв'язання завдань особистісного становлення є дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової саморегуляції майбутніх фахівців, моделювання базових регулятивних, специ-

фічно індивідуальних її складових, а також розробка на цій основі психологічних засад професійного розвитку в системі підготовки майбутніх педагогів. З огляду на це досліджувана проблема видається вельми актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми саморегуляції у сучасній психологічній науці присвячено немало досліджень. Багато з них стали основою для виокремлення методологічних принципів та психологічних закономірностей. Зокрема, провідні принципи й поняття теорії психічної регуляції, започатковані у психології С.Л. Рубінштейном, К.О. Абульхановою-Славською та ін. Праці Б.Г. Ананьєва, П.К. Анохіна, М.Й. Боришевського, Л.М. Веккера, В.П. Зінченка, С.Д. Максименка, О.К. Тихомирова, В.Є. Чудновського, В.Д. Шадрикова стали основою виокремлення принципів інтегративного та універсального опису характеристик саморегуляції психічних процесів у різних типах довільної активності людини. У контексті нашого дослідження важливо акцентувати увагу на основних положеннях принципової моделі системи довільного саморегулювання, які розроблені О.А. Конопкіним, а також принципах опису змістово-сміслових, енергетичних та динамічних аспектів саморегуляції у їхній єдності, запропонованих О.А. Конопкіним, Ю.Н. Кулюткіним, В.О. Іванніковим, Г.С. Никифоровим. Регулятивні стратегії прийняття творчих рішень у розв'язанні завдань досліджувалися В.О. Моляко, Т.В. Корніловою, О.К. Тихомировим та ін.

Проте недостатньо вивченні питання ціннісно-сміислової саморегуляції, зокрема, її внутрішньої структури та механізмів функціонування. У цьому контексті доволі цікавим є інтегративно-особистісний підхід, орієнтований на раціогуманістичне світоглядне і методологічне настановлення, що дає можливість розглядати ціннісно-сміслову сферу як системне явище (Г.О. Балл [1; 2], В.Є. Клочко, О.В. Завгородня). Ми вважаємо, що інтегративно-особистісний підхід забезпечить втілення основних методологічних положень, представлених в описаних вище принципах.

З огляду на це **метою** нашої публікації є концептуальне обґрунтування інтегративно-особистісного підходу до вивчення ціннісно-сміислової саморегуляції майбутніх педагогів.

Ідея розробки інтегративно-особистісного підходу у психології належить Г.О. Баллу, який бачить її необхідність для

подолання однобічності трактування категорії особистості. Вчений пропонує інтегрувати уявлення про особистість та її природу у двох аспектах: методологічному (синтезуючи конструктивні складові концепцій, що відповідають різним варіантам розуміння й пізнання особистості) й онтологічному – орієнтуючись на цілісний розгляд людського індивіда (особи) у єдності його соматичних, психологічних і духовних властивостей [2].

Г.О. Балл пропонує чітко розрізняти два поняття, що часто позначається словом «особистість» (або його іншомовні відповідники). Перше поняття характеризує певну системну якість індивіда. Саме для позначення цього поняття видається найбільш слушним вживати термін *особистість* (англ. *personality*, рос. *личность*). Друге поняття описує вказаного індивіда, який має більш чи менш розвинену таку системну якість. Найкращим англійським терміном для позначення цього поняття є *person*, українським – *особа*, російським, мабуть, – *лицо*. Автор закликає не відмовлятися від використання слова *особистість* (або його іншомовних відповідників) для позначення конкретної людини, якій притаманна згадана якість, особливо якщо остання досягла високого ступеня розвитку. Проте наголошує, що саме та якість індивіда, яка дає йому змогу входити у взаємодію із зовнішньою щодо нього культурою й функціонувати як суб'єкт культури (або, називаючи цю якість одним словом, – *особистість*), є найважливішою характеристикою цього індивіда саме як людини, *особи*. Так само як людський організм не лише перебуває у природному середовищі, але й є частиною природи, – так і людський індивід, як особа, як носій особистості, не лише перебуває у культурному середовищі, а й є частиною культури [2].

Визначившись з трактуванням поняття «особистість», розглянемо її інтегративну функцію. З аналізу психологічної літератури випливає, що інтеграційну роль в особистості (а особистість і сама є своєрідним інтегратором внутрішнього і зовнішнього) і поведінці людини відіграють цінності (що засвоюються і «привласнюються» нею на основі потреб у ході «соціалізації»). Інтегратором є й характер, «тенденції та настановлення, що увійшли в плоть і кров», як пише С.Л. Рубінштейн, і закріпилися (завдяки постійній практиці) як «стрижневі особливості особистості» [9, 369].

У діяльнісному підході О.М. Леонтєва основну інтеграційну роль також відіграють цінності або дуже близькі до них «мотиви вищого порядку», «смыслотвірні мотиви», як він їх називає [3]. Ці мотиви людина шукає і знаходить у процесі своєрідного смислового орієнтування, під час співвіднесення мотивів один з одним.

Інтегративні аспекти концепції Г. Олпорта пов'язані насамперед з поняттями «пропріуму», «системи цінностей» та «інтенційних схильностей» [8]. «Пропріум», або «самість», інтегрує всі аспекти індивідуальності, що надають їй своєрідності. Основні цінності задають орієнтацію та забезпечують інтеграцію всіх ресурсів людини для просування у заданому напрямку. Це також «найбільш всеосяжні одиниці в особистості – широкі інтенційні схильності, спрямовані у майбутнє» [8]. Крім цього, важливу інтеграційну роль у розвитку та функціонуванні особистості відіграють, за Г. Олпортом, темперамент і характер, які вченим часто використовувалися як синоніми особистості. За формулюванням Г. Олпорта, характер – оцінена особистість, а особистість – це неоцінений характер. Отже, характер не треба розглядати як якусь відокремлену сферу всередині особистості. Темперамент, навпаки, розглядається Г. Олпортом як «первинний матеріал» (поряд з інтелектом і фізичною конституцією), з якого «будується особистість» [3, 239 – 240].

У К. Роджерса інтегративну функцію в особистості виконує такий мотив, як тенденція до актуалізації. Це тенденція розвивати всі свої здібності, щоб зберігати та розкривати особистість. Тому найважливіший мотив життя людини, за К. Роджерсом, – актуалізувати, тобто зберігати та розкривати себе, максимально виявляти кращі якості своєї особистості, закладені в ній від природи. Відтак саме тенденція до актуалізації і є в концепції К. Роджерса одним із головних інтеграторів.

Подібну точку зору можна побачити і у А. Маслоу. Він вважає, що одним з головних інтеграторів особистості є тенденція до самоактуалізації. Потреба людини в самоактуалізації та пов'язані з нею метапотреби, спонукають її до пошуку своєї «справи життя», яка, своєю чергою, інтегрує навколо себе та розвиває всі її ресурси [6]. Це інтегрування відбувається на умовах, що задаються суспільством, і з використанням можли-

востей, що надаються їм. Тенденція самоактуалізації «шукає і знаходить» можливості своєї реалізації за допомогою таких інтеграторів біологічного та соціального, як домінуючі ставлення, цінності, вищі, смислотвірні потреби. Вона виявляється у соціальних способах дії у широкому сенсі слова, в індивідуальному стилі діяльності. В ідеалі людина знаходить «справу життя», яка, своєю чергою, «інтегрує» та розвиває всі «ресурси» людини, сприяючи їй максимальному розвитку і «олюдненню». У цьому процесі розвивається і стає все більш адекватним уявлення людини про себе, про свої потреби, цінності та можливості або Я-концепція. Остання також є інтегратором біологічного і соціального та сприяє самоактуалізації людини. І, нарешті, своєрідним інтегратором біологічних передумов і соціальних впливів та можливостей самореалізації людини для авторів більшості розглянутих концепцій є характер людини [7].

Проте, як слушно зауважує О.О. Нікуленко, незважаючи на відмінності в осмисленні особистості, що представлені у багатьох концепціях, вона розуміється як щось, що інтегрує всі ресурси людини, результат її «окультурення» і «олюднення», завдяки якому людина стає повноправним членом суспільства й може робити свій внесок у розвиток його культури і самого суспільства [7].

Інтегративно-особистісний підхід реалізується через принцип раціогуманізму. Якщо виходити з того, що гуманізм передбачає переконання у широких можливостях гармонійного розгортання продуктивних людських здібностей, і водночас визнання, що володіння розумом є найістотнішою характерною якістю людини, то раціоналізм, який розуміється у найширшому сенсі як визнання високої цінності розуму і опора на нього, природно виявляється однією зі сторін гуманізму. Це положення, власне, і пояснює сутність принципу раціогуманізму. Він передбачає, у світоглядному плані, визнання інтелектуальної культури (і науки як її головного осередку) одним з найважливіших надбань людства, а у плані методології людинознавства – вимагає максимального використання цього багатства, у його гармонійній взаємодії з іншими складовими культури, для розширення знань про людину та їхнього гуманістично орієнтованого практичного застосування [1, 331].

Одним із ключових компонентів у принципі раціогуманізму є поняття гармонійного інтелекту. Його найістотніші властивості виявляються в тому, що він, по-перше, не зводиться до стандартизованих (а отже, легко зазнає формалізації, технологізації, автоматизації) варіантів, відомих під назвою розуму, а є творчим, готовим до роботи із суперечностями діалектичним розумом; по-друге, він орієнтований на максимально повне і глибоке розуміння світу з подоланням часових, просторових і змістових обмежень, а також на цілісну духовність, тобто на залучення до вищих культурних (буттєвих, за А. Маслоу [6]), цінностей у їхній єдності; по-третє, є єдністю дискурсивних та інтуїтивних складових [1].

Г.О. Балл вказує на те, що таке тлумачення розуму не перечить раціональному, яке, за своєю суттю, здебільшого протистоїть «інтуїтивному». До того ж, багатозначність латинського слова *ratio* вказує не лише на «розум» (орієнтуючись на це значення, не слід нехтувати інтуїцією), а й на «ставлення», «ураховання» (легко асоціюється з «дискурсивністю»), «вигоду» тощо. В інших випадках, пише Г.О. Балл, у змісті поняття «раціональність» висувають на перший план успішність і ефективність розв'язання завдань. За такого підходу це поняття охоплює і почуттєво-інтуїтивну сферу психіки, за умови, що вона сприяє успішному функціонуванню суб'єкта [1, 388]. Зокрема, К. Роджерс уважав, що «почуття – це не винятково ірраціональні, викликані потягами, механічні реакції або результати зумовлення; вони радше є вишукано раціональними відповідями світу» [цит. за: 11, 236]. Відтак поєднання на емпіричному етапі нашого дослідження гуманістичних та раціональних методичних настановлень є цілком доречним і передбачатиме застосування різних методичних підходів до емпіричного вивчення ціннісно-сислової саморегуляції майбутніх педагогів.

Прикладом втілення у психологічній науці принципу раціогуманізму є обґрунтований С.Д. Максименком генетико-моделювальний метод дослідження процесу становлення особистості. Таке дослідження, в ідеалі, – «це співіснування за принципом спряженості (Г.С. Костюк): ми повинні дати можливість особистості (об'єкту вивчення) вільно функціонувати і розвиватися за власними законами, але водночас надавати їй (керуючи цим

процесом) такі можливості (природні і соціальні), які підлягають емпіричній фіксації і верифікації» [5, 6].

Реагуючи на позицію О.Г. Шмельова, висловлену щодо застосування клінічних методів та стандартизованих тестів, де дослідник пише: «... психологу не пристало впадати в крайності: набагато корисніше мати гармонійне настановлення («здоровий еkleктизм»), яке допускає одночасне використання і стандартизованих тестів (психометричних методик), і клінічних методів» [10, 19], Г.О. Балл зауважує: «Знову-таки, можуть запитати: чи личить методологу заохочувати еkleктизм, нехай навіть «здоровий»? Але, ймовірно, еkleктизм все ж кращий від підходу, за якого (цитую О.В. Лизлова) «сторони предмета, недоступні для цього методу, ... виносяться за дужки як щось другорядне» [4, 5]. Слід прагнути до системного погодження, у рамках синтетичної теоретичної моделі, даних, одержуваних різними методами. Одним словом, від еkleктизму слід не опускатися до однобічності, а підніматися до системності» [1, 395].

Висновки. Отже, дослідження ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів як системного утворення дає можливість розглядати її з позиції цілісності, у контексті особливих системотвірних, інтегративних зв'язків. Інтегратором внутрішнього і зовнішнього в людині є її особистість. У різноманітних психологічних концепціях інтеграційна роль в особистості та поведінці людини належить цінностям та прагненню до самоактуалізації. Інтеграційна функція особистості та її утворень відображається в інтегративному підході, що реалізується через принцип раціогуманізму. Поєднання на емпіричному етапі дослідження гуманістичних і раціональних методичних настановлень передбачатиме застосування різних методичних підходів до емпіричного вивчення ціннісно-сислової саморегуляції майбутніх педагогів, чіткого добору діагностичних методів та методик, за допомогою яких можна було б реалізувати основні завдання емпіричного дослідження. А це, своєю чергою, не дозволить виривати ціннісно-сислову сферу з контексту цілісної структури особистості, адже її зміна є можливою лише тоді, коли зрушення відбуваються у контексті системних особистісних перетворень. Запропонований методологічний та методичний підходи до вивчення ціннісно-сислової саморегуляції майбутніх педагогів дасть

можливість з'ясувати особливості функціонування регуляторного процесу на структурно-функціональному та особистісно-регуляторному рівні, з'ясувати механізм, що забезпечує процес ціннісно-сміслового вибору.

Перспектива дослідження. Подальше дослідження цієї проблеми можливе у площині обґрунтування методик, що використовуватимуться для дослідження ціннісно-сміслової саморегуляції майбутніх педагогів.

Література

1. Балл Г.А. Психология в раціонуманистической перспективе : Избранные работы / Г.А. Балл. – К. : Изд-во «Основа», 2006. – 408 с.
2. Балл Г.О. Интегративно-особистісний підхід у психології : впорядкування головних понять / Г.О. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 25 – 53.
3. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : [в 2-х т.] / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320 с.
4. Лызлов А.В. Вильгельм Дильтей и проблема гуманитарного подхода в психологии // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология / А.В. Лызлов. – 2004. – № 4. – С. 3 – 12.
5. Максименко С.Д. Метод дослідження особистості / С.Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 1 – 9.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы : [пер. с англ.] / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
7. Нікулєнко О.О. Интегративні тенденції у концепціях особистості вітчизняних і зарубіжних психологів / О.О. Нікулєнко // Интегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / [Г.О. Балл, О.В. Губенко, О.В. Завгородня та ін.] ; за ред. Г.О. Балла. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 30 – 45.
8. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Г. Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 679 с.
10. Шмелев А.Г. «Песнь о вещем Олеге» и профессиональные предпочтения в области психодиагностики / А.Г. Шмелев // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 2004. – № 4. – С. 13 – 19.
11. Barton A. Humanistic contributions to the field of psychotherapy : Appreciating the human and liberating the therapist / A. Barton // Humanistic Psychologist. – 2000. – V. 28. No. 1 – 3. – P. 231 – 250.

Галян Игорь. Концептуальное обоснование интегративно-личностного подхода к изучению ценностно-смысловой саморегуляции будущих педагогов. В статье обосновано интегративно-личностный подход к изучению ценностно-смысловой саморегуляции будущих педагогов. Указано, что интегратором внутреннего и внешнего в человеке выступает его личность. А интегративная роль в личности и поведении человека принадлежит ценностям и стремлению к самоактуализации. Описано интегративный подход, который реализуется через принцип ратиогуманизма. Констатировано, что объединение на эмпирическом этапе исследования гуманистических и рациональных методологических установок, использование разных методических подходов к эмпирическому изучению ценностно-смысловой саморегуляции будущих педагогов, будет способствовать исследованию ценностно-смысловой сферы как системного личностного образования.

Ключевые слова: личность, саморегуляция, самоактуализация, интегративно-личностный подход, ратиогуманизм, метод исследования, методология.

Halian Ihor. Conceptual substantiation of integrative and personal approach to the study of value-sense sphere of self-regulation of the future teachers. The article substantiates the integrative and personal approach to the study of value-sense sphere of self-regulation of the future teachers. It is indicated that the internal and external integrator in man serves his personality. The integrative role in the personality and behavior of the person belongs to the values and the desire for self-actualization. Described integrative approach, which is being implemented through the principle of ratio-humanism. Combining on the empirical research phase of humanistic and rational methodical attitudes, the use of different methodical approaches to the empirical study of value-semantic self-regulation of the future teachers will contribute to the study of value-semantic sphere as a system of personality.

Keywords: personality, self-regulation, self-actualization, the integrative and personal approach, ratio-humanism, method of research, methodology.